

לכה אה עזבת

עיונים וביאורים בפרשת השבוע

גליון תרנב
ערש"ק פרשת שופטים ה'תשע"ח

"הירא ורך הלבב" - מדוע לא כפשוטו?

חובת "עשה לך רב"

נאמנות הבע"ד במיתה ומלקות

כוחו של גרעין

פתח דבר

בעזה"ת.

לקראת שבת קודש פרשת שופטים, הננו מתכבדים להגיש לקהל שוחרי התורה ולומדי', את קונטרס 'לקראת שבת' (גליון תרנב), והוא אוצר בלום בעניני הפרשה מתוך רכבות חידושים וביאורים שבתורת נשיא ישראל ומנהיגו, כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע.

וזאת למודעי, שבדרך כלל לא הובאו הביאורים כפי שנאמרו, ואף עובדו מחדש ונערכו ע"י חבר מערכת, ולפעמים בעת העיבוד הושמט ריבוי השקו"ט בפרטי הענינים והרחבתם עם המקורות כפי שהם מופיעים במקורם [ובפרט במדור "חידושי סוגיות", שמופיעים כאן רק עיקרי הדברים], ויש להיפך, אשר הביאורים נאמרו בקיצור וכאן הורחבו ונתבארו יותר ע"פ המבואר במקומות אחרים בתורת רבינו. ופשוט שמעומק המושג וקוצר דעת העורכים יתכן שימצאו טעויות וכיו"ב, והם על אחריות המערכת בלבד, ושגיאות מי יבין.

ועל כן פשוט שמי שבידו הערה או שמתקשה בהבנת הביאורים, מוטב שיעיין במקורי הדברים (כפי שנסמנו על-אתר או בתוכן הענינים), וימצא טוב, ויוכל לעמוד בעצמו על אמיתת הדברים.

ויה"ר שנזכה לקיום היעוד "כי מלאה הארץ דעה את ה'", ונזכה לשמוע תורה חדשה, תורה חדשה מאתי תצא, במהרה בימינו ותיכף ומיד ממש.

בברכת שבתא טבא,
מכון אור החסידות

מכון אור החסידות

סניף ארץ הקודש
ת.ד. 2033
כפר חב"ד 6084000
03-738-3734
Likras@likras.org

Or Hachasidus

Head Office
1469 President St. #BSMT
Brooklyn, NY 11213
United States
(718) 534-8673

צוות העריכה וההגהה: הרב לוי יצחק ברוק, הרב משה גורארי,
הרב מנחם מענדל דרוקמן, הרב צבי הירש זלמנוב, הרב שלום חריטונוב, הרב מנחם
טייטלבוים, הרב אברהם מן, הרב יצחק נוב, הרב מנחם מענדל רייצס, הרב אליהו שוויכה

תוכן הענינים

ה. מקרא אני דורש.....

הירא ורך הלבב - מדוע לא כפשוטו?

מדוע הכרות "מי האיש הירא" - היא בסוף ? / בין "צהלת הסוסים" ל"קשרי המלחמה" /
ביאור שני פירושי רש"י על "הירא ורך הלבב" והקושי שיש בכל אחד מהם

(נ"פ לקוטי שיחות ח"ט עמ' 121 ואילך)

ט. פנינים עיונים וביאורים קצרים.....

שומרים - גם בחו"ל? / המלך מס ואיסור ריבוי כסף וזהב

י. יינה של תורה.....

חובת "עשה לך רב"

מטרת המלך: "מוראה של מלכות" או "משכמו ומעלה גבוה מכל העם" / לעורר יראת
שמיים או להשיג מדרגות נשגבות / "וירע הדבר בעיני שמואל" - שאינם יראים את ה'
מכח עצמם / "מאן מלכי רבנן" - גם עבור יראת שמיים פשוטה / "עשה לך רב" - ביגיעה
וגם בכפי'

(נ"פ לקוטי שיחות חכ"ד עמ' 104 ואילך)

יד. פנינים דרוש ואגדה.....

זמן שקולט ומכפר / "עיר מקלט" ליושב אוהל

טז. חידושי סוגיות.....

במעם הדין דאין נאמנת הודאת בע"ד במיתה ומלקות

יקשה על מש"כ הרדב"ז שהוא משום שאין נפשו של אדם קניינו, דלכאור' גם ממונו אינו
קניינו כדאמר' בברכות מקרא ד"לה' הארץ ומלואה" / יבאר גדר בעלות שיש לאדם
בממונו ומאי שנא מנפשו, ועפ"ז יבאר הא דחיוב ברכות הנהנין הוא רק בדבר שהגוף
נהנה

(נ"פ לקוטי שיחות חל"ד עמ' 106 ואילך)

כ. תורת חיים.....

כוחו של גרעין

כי האדם עין השדה (שופטים כ, יט)

כב. דרכי החסידות.....

ראש החוץ - עבור תליית הרובה

כי תצא למלחמה על איביך (שופטים כ, א)

מקרא אני דורש

ביאורים ופירושים בפשוטו של מקרא

הירא ורך הלבב – מדוע לא בפשוטו?

מדוע הכרזת "מי האיש הירא" – היא בסוף? / בין "צהלת הסוסים" ל"קשרי המלחמה" / ביאור שני פירושי רש"י על "הירא ורך הלבב" והקושי שיש בכל אחד מהם

"ויספן השוטרים לדבר אל העם, מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו" (פרשתנו כ, ח). ובפירוש רש"י מעתיק את התיבות "הירא ורך הלבב", ומפרש: "רבי עקיבא אומר: כמשמעו, שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה. רבי יוסי הגלילי אומר: הירא מעבירות שבידו; ולכן תלתה לו תורה לחזור על בית וכרם ואשה, לכסות על החוזרים בשביל עבירות שבידם, שלא יבינו שהם בעלי עבירה. והרואהו חוזר אומר שמא בנה בית, או נטע כרם, או ארש אשה".

ויש להבין כוונת רש"י:

(1) לכאורה, ענין "הירא ורך הלבב" אינו דורש הסברה; זהו דבר המובן, שכאשר יוצאים למלחמה יש מי שמתעורר בו מורא ופחד – ואם כן, למה בכלל נדרש רש"י לפרש את דברי הכתוב, הרי הם מובנים מעצמם!

(2) זאת ועוד: אפילו אם רש"י רוצה לפרש להדיא את כוונת הכתוב, ה"ל לו לומר בקיצור – "הירא ורך הלבב, כמשמעו"; למה איפוא הוצרך להאריך ולבאר: "שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה"?

(3) ובעיקר קשה: למה לא הסתפק רש"י בפירוש הכתוב "כמשמעו" – וכדרכו לפרש הכתוב פשוטו כמשמעו – אלא הביא פירוש נוסף, "הירא מעבירות שבידו", שהוא הרי חידוש גדול לגבי המשמעות הפשוטה של הכתוב?

ב. וביאור הענין:

כוונת רש"י אינה (רק) לפרש את עצם התיבות "הירא ורך הלבב" – שהן מובנות היטב מצד עצמן, ללא צורך בפירוש מיוחד – אלא ליישב קושיא כללית בפשט הפרשה: הנה הכרזה זו – "מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו" – היא ההכרזה האחרונה בסדר הכתוב כאן;

לפני כן באות שתי הכרזות נוספות: א) "ונגש הכהן ודבר אל העם, ואמר אליהם שמע ישראל אתם קרבים היום על אויביכם, אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם" וגו'; ב) "ודברו השוטרים אל העם לאמר, מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו . . אשר נטע כרם ולא חיללו . . אשר ארש אשה ולא לקחה, ילך וישוב לביתו פן ימות במלחמה וגו'" – ורק אחר כך באה ההכרזה דידן: "ויספו השוטרים לדבר אל העם, מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו".

והדבר קשה – הרי כאשר "הירא ורך הלבב" יוצא אל המלחמה, הוא מעמיד בסכנה את שאר אנשי החיל ואת כללות מהלך המלחמה, וכפי שהכתוב אומר: "ולא ימס את לבב אחיו כלבבו". אם כן, הכרזה זו היתה צריכה להיות ראשונה בסדר הדברים, שהרי היא עיקרית ביותר, ולמה מכריזים אותה רק בסוף (כאילו היא הוספה בלבד – "ויספו השוטרים")?

וזהו שהוצרך רש"י לפרש להדיא את כוונת הכתוב, והאריך לומר שהכוונה היא למי "שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה": המדובר הוא במי שעד עתה לא התיירא, והוא מתחיל לירא רק עכשיו – כאשר מתקרבת שעת המלחמה והוא רואה בפועל את ה"חרב שלופה"; ומשום כך דחו את ההכרזה של "מי האיש הירא" עד הסוף, סמוך מאד ליציאה למלחמה ממש, כדי שישוּב גם איש זה, שיראתו מתעוררת רק עתה.

ולפי זה יובן מדוע רש"י אינו מפרש שהיראה היא מפני הגפת התריסים וצהלת הסוסים כו' (שהזכיר לפני כן בפסוק ג), כי צהלת הסוסים וכו' היינו בעת המלחמה גופא, ובמילא, גם בסוף ההכרזות עדיין אין הידיעות על דברים אלה מפחידות את הירא יותר מאשר לפני כן;

מה שאין כן ענין "קשרי המלחמה", שפירושו (כדברי רש"י סוטה מד, א) "שמתקשרים לעמוד צפופים שלא יפרידום אויבים", וכן "חרב שלופה" – הרי עוד טרם יציאתם מהספר מתקשרים לעמוד צפופים ובחרבות שלופות, ולכן עלול הדבר לעורר יראה מיוחדת כבר עתה בעת ההכרזות].

ג. אולם פירוש זה אינו חד וחלק, כי בפשטות כל שלוש ההכרזות – "אל ירך לבבכם",

"מי האיש אשר בנה בית . . נטע כרם . . ארש אשה", "מי האיש הירא" – הוכרוזו זה אחר זה בסמיכות, ולא ה' ביניהן דבר העלול להגדיל כל כך את המורא, ואם כן עדיין מסתבר יותר ה' להקדים את ההכרזה "מי האיש הירא ורך הלבב" להיות ראשונה בגלל חשיבותה.

ולכן מוסיף רש"י ומביא פירוש נוסף, ש"הירא ורך הלבב" פירושו "הירא מעבירות שבידו" – והוא מסביר, שזה הטעם שהחזירה התורה את מי שנטע כרם וכו', כדי "לכסות על החוזרים בשביל עבירות שבידם, שלא יבינו שהם בעלי עבירה"; ולפי זה מבואר היטב למה דחו את ההכרזה של "הירא ורך הלבב" לבסוף – כי אם הכרזה זו היתה ראשונה, הרי שהיו מבינים שאלו שחוזרים הם בעלי העבירה [וגם אם בפועל היו בעלי עבירה חוזרים רק אחרי שאר ההכרזות, הרי מיד כשמכריזים "מי האיש הירא ורך הלבב" ניכר על בעלי עבירה שמכנינים עצמם לחזור].

ולכן קודם כל הכריזו על חזרתם של מי שבנה בית, נטע כרם וארש אשה, ורק אחר כך על חזרתם של היראים מעבירות שבידם, כי דוקא בסדר זה לא יתבייש הירא מעבירות שבידו לחזור, כי הרואה אותו חוזר יתלה שהוא חוזר בגלל ההכרזות הקודמות.

אולם אף על פי כן, למרות שלפי הפירוש השני מובן היטב סדר ההכרזות – יותר מאשר לפי הפירוש הראשון – סוף סוף, הרי פירוש זה אינו "כמשמעו", שהרי משמעות פשט הכתוב היא שהאדם ירא מפני המלחמה עצמה, ולכן הפירוש הראשון והעיקרי הוא דוקא הפירוש הראשון: "הירא ורך הלבב כמשמעו, שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה".

ד. ובדרך הדרוש יש להוסיף בביאור הפירוש הראשון, שנאמר על ידי רבי עקיבא – שהטעם שלא קיבל את הפירוש ש"הירא ורך הלבב" הוא "הירא מעבירות שבידו", אלא השאיר את הכתוב "כמשמעו" [למרות שלפי זה אין סדר הכתובים כל כך שפיר, כנ"ל בארוכה] הוא משום דלשיטתי אזיל (ועפ"ז יומתק שרש"י דייק להביא את הדברים בשם אומרם, אף שאין דרכו בכך, לרמוז שיש בזה ענין של "לשיטתי"):

חז"ל אומרים על רבי עקיבא שהוא ה' "רגיל לזכות את ישראל" (רש"י ד"ה שבקי' – סנהדרין קי, ב). ולכן, כאשר ראה רבי עקיבא ביהודי תנועה של תשובה, הוא זיכה אותו מיד.

ולכן אליבא דרבי עקיבא, אם יהודי הוא "ירא מעבירות שבידו", הרי זה עצמו מוכיח שהוא מרגיש היטב שהעבירה היא דבר רע, עד כדי כך שהוא ראוי לקבל עונש עלי' והוא מפתח מפני זה; והרי זה ענין של חרטה על העבירה – הרהור תשובה.

וגם כאשר לפעמים אינו מוצא אומץ בנפשו כדי לפרוש מחטאיו בפועל, הרי החסרון הוא בכחות הגלויים, שבהם לא נגעה ההתעוררות דעצם הנפש עד כדי לפעול בו שיפרוש

מחטאיו בפועל; אבל מה שהרהר בתשובה והבין בהתעוררות כללית שהעבירה היא דבר רע ומזיק כו', שהתעוררות זו היא מעצם הנפש – הוא בתכלית השלימות.

ולכן אין רבי עקיבא מפרש ש"הירא ורך הלבב" הוא "הירא מעבירות שבידו", כי לפי דרכו של רבי עקיבא "לזכות את ישראל" אם הוא אכן "ירא מעבירות שבידו" הרי זה עצמו נחשב כמו התעוררות תשובה, ואם כן, על ידי היראה עצמה מתכפרות ה"עבירות שבידו", ושוב אין לו לירא מהליכה במלחמה.

[אלא שלמעשה, ברור שלאחר התעוררות כללית זו, למרות כל מעלתה כו', צריך האדם להמשיך ולהתעורר בהתעוררות פרטית ולפרוש מחטאיו בפועל ממש –

וי"ל שזהו הרמז בהמשך דברי רש"י, שלא הסתפק בפירוש רבי עקיבא לבד אלא המשיך והביא את זה ש"הירא מעבירות שבידו" צריך לחזור מן המלחמה, היינו, סוף סוף המסקנה היא שצריך לחזור בתשובה ממש, ועדיין יש לו לפחד כו' כל זמן שלא שב מחטאיו בפועל].

ועל ידי שיהודים מתעוררים בתשובה, הן בהתעוררות כללית והן בהתעוררות פרטית, זוכים לכתיבה וחתימה טובה לשנה טובה ומתוקה, הן טוב כללי והן טוב בכל הפרטים].

פנינים

עיונים וביאורים קצרים

שוטרים – גם בחו"ל?

שופטים ושוטרים תתן לך ככל שעריך

(טז, יח)

איתא בספרי (מובא בסהמ"צ להרמב"ם מ"ע קעו). לפנינו בספרי זוטא (מסעי לה, טו), שמצות מינוי שופטים היא גם בחו"ל, וילפינן לה ממה שנאמר (מסעי שם) "בכל מושבותיכם – (גם) בחוצה לארץ". ויש לעיין אי מצות מינוי שוטרים נוהגת ג"כ בחו"ל או רק מינוי שופטים לחדר.

ולכאורה יש להוכיח שאינו נוהג בחו"ל ממה דאיתא בספרי (ריש פרשתנו ובסנהדרין טז, ב) "מנין שמעמידין שופטים לישראל ת"ל כו', שוטרים ת"ל כו', ומשמע דצריך לימוד מיוחד לשוטרים, וא"כ "בכל מושבותיכם" דמיני' ילפינן דנוהג גם בחו"ל (מכות ז, א. וספרי שם), הרי מדבר רק בשופטים, ולא בשוטרים.

אמנם, יש להוכיח דגם מינוי שוטרים נוהג בחו"ל ע"פ מה שמצינו שכל מוני המצות מנו מינוי שופטים ושוטרים במצוה אחת, דגם כאן יוקשה, שלכאורה מלשון הספרי הנ"ל משמע שהן שתי מצוות שונות, ואמאי לא נמנו כשתי מצוות?

ותירצו בזה (ביאור הרי"ף פערלא לסהמ"צ לרס"ג פרשיות פרשה א' בסופה. וראה גם מהר"ם שיק על תרי"ג מצות מצא תצא) ע"פ מה שאמרו בספרי (ריש פרשתנו) "אם יש שוטרים יש שופטים אם אין שוטרים אין שופטים", ובתנחומא (פרשתנו ב) אמר ר' אלעזר "אם אין שוטר אין שופט" (וביל"ש שם מוכח דאין ר"א חולק על הת"ק). ולכן נמנו כמצוה אחת, כי השופטים והשוטרים מעבכים זה את זה (ראה גם אוה"ח ריש פרשתנו), כמ"ש הרמב"ם (בסהמ"צ שרישים שרש יא) דאם חלקי המצוה מעבכים זא"ז נמנין במצוה אחת (וראה לקו"ש חל"ד עמ' 103 ואילך שתירץ באו"א).

ועפ"ז מובן שגם מינוי שוטרים נוהג בחו"ל, כי בכל מקום שממנים שופטים מוכרח שיהיו גם שוטרים. וכן מוכח גם מפשטות לשון הרמב"ם בספר המצוות (מ"ע קעו) "מנין שממנים ב"ד לכל ישראל ת"ל שופטים ושוטרים כו' אלה הדינין נוהגין בין בארץ בין בחו"ל". וק"ל.

הטלת מס ואיסור

ריבוי כסף וזהב

ובסף וזהב לא ירבה לו מאוד

(יז, יז)

בנוגע לסמכות המלך ותוקף ממשלחו מצינו דמחזר "רשות יש למלך ליתן מס על העם" (רמב"ם רפ"ד מהל' מלכים) ומאידך אסור לו להרבות לעצמו כסף וזהב, ולכאורה איך יתורכו הדברים?

יש לבאר בזה:

ע"פ דין תורתנו ישנם כמה ענינים שצריכים בית דין לעשות בכדי שהצבור יחוייב לשמוע להם, והוא הדין בהטלת מס וארנונא על העם. וזהו תוקפו של מלך, שאין צריך בית דין לכך אלא הוא בעצמו יכול לעשות בזה וכשאר הענינים שהמלך יש לו רשות לעשות זה בעצמו, ומפורטים הם ברמב"ם הל' מלכים ובשאר המקומות. ומובן מעצמו שהמס נכנס לרשותו של המלך ובידו לחלקו כפי ראות עיניו.

אלא שכלל אחד מישראל – ועוד יותר מהם כפי גודל האחריות אשר עליו, ובפרט שהמלך "לבו הוא לב כל קהל ישראל" (רמב"ם שם פ"ג ה"ו) – צריך המלך לעשות תפקידו באמונה, והיינו, לחלק הכספים כפי דרישת מצב המלוכה לצבא ועבדיו וכו', וגם לעצמו ולעניניו באופן שלא יהי' דבר לבטלה, שהרי אפילו ב"סוס אחד פנוי להיות רץ לפניו כו' אסור, ואם הוסיף לוקה" (רמב"ם שם ה"ג).

ונמצא, שמלך ישראל ע"פ דיני התורה יש לו שלטון גדול ביותר, אלא שהתורה מחייבתו להיות שפל מכל אדם ולא להרבות לעצמו ענינים שאינם מוכרחים לאימתו ההכרחית בשביל שלום המדינה וכו' (ויעיי' ג"כ בס' דרך מצותיך להצמח צדק מצות מינוי מלך (קה, א ואילך) "ענין המכון במינוי המלך הוא שבו ועל ידו יהיו הישראל בטילים לה", עיין שם דבריו באריכות, וראה ע"ד סמכות המלך – בס' תורת נביאים למהר"ץ חיות).

(עי' אגרות קודש ח"ח עמ' קמח)

יינה של תורה

ביאורים בעניני הפרשה על דרך החסידות

חובת "עשה לך רב"

מטרת המלך: "מוראה של מלכות" או "משכמו ומעלה גבוה מכל העם" / לעורר יראת שמיים או להשיג מדרגות נשגבות / "וירע הדבר בעיני שמואל" – שאינם יראים את ה' מכח עצמם / "מאן מלכי רבנן" – גם עבור יראת שמיים פשוטה / "עשה לך רב" – ביגיעה וגם בכפי'

אודות סדר הנהגת בני ישראל בארצם, ציוותה תורה בפרשתנו (יז, טו) "שום תשים עליך מלך". מצוות מינוי מלך היא מצווה נעלית וחשובה, והיא מגוי' בין שלוש המצוות ש"נצטוו ישראל בכניסתן לארץ" (סנהדרין כ, ב).

והנה, בימי שמואל פנו אליו בני ישראל וביקשו למנות עליהם מלך, ושמואל לא הי' מרוצה מכך – "וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך", ואף הקב"ה קבל על בקשתם "כי אותי מאסו" וגו' (שמואל א ח, ה ואילך).

וידועה הקושיא: מכיוון שמינוי מלך היא מצווה מן התורה, והיא מן המצוות המיוחדות שנצטוו בכניסתן לארץ, מדוע לא הי' שמואל מרוצה מבקשת בני ישראל למנות להם מלך, ואיך טען השי"ת שבקשתם למינוי מלך מורה על כך ש"אותי מאסו"? [אברבנאל פרשתנו "הספק העשירי", ושם מביא תירוצי כו"כ מפרשים. כלי יקר פרשתנו עה"פ. רד"ק ש"א ח, ה. ועוד].

גם יש לתמוה לאידך גיסא, אם אכן באותו הזמן הי' מינוי מלך עניין בלתי רצוי, מדוע בסופו של עניין הורה השי"ת לשמואל "שמע בקולם" – להיעתר לבקשת בני ישראל ולמנות עליהם מלך?

מטרת המלך: "מוראה של מלכות" או "משכמו ומעלה גבוה מכל העם"

שתי מטרות יש במצוות מינוי מלך – זו למעלה מזו (בכל הבא לקמן ראה באורך בספר המצוות ("דרך מצוותיך") לאדמו"ר הצמח צדק מצות מינוי מלך פ"א ופ"ג):

א. כאשר אין מלך, אזי איש הישר בעיניו יעשה, וכפי שאמרו חז"ל ש"אלמלא מוראה (של מלכות) איש את רעהו חיים בלעו" (אבות פ"ג מ"ב). מורא המלכות פועל שתהיי הנהגת בני המדינה כראוי. וגם כאשר בני המדינה מבינים היטב בשכלם כיצד ראוי להתנהג, הלא אין די בכך, כי "העין רואה והלב חומד" (רש"י שלח טו, לט), ורק יראת המלך פועלת על נתיניו שילכו בדרך הישר.

ב. כאשר עומדים בני המדינה במצב שהשכל שבמוחם שולט על נטיות ליבם, והרי הם מתנהגים בדרך הישר גם בלא להזדקק ליראת המלכות, אזי לכאורה אין להם צורך במלך.

ואף על פי כן, גם כנגדם דיברה תורה בצוותה "שום תשים עליך מלך". מלך הוא נעלה ומרומם מכל בני ישראל, וכמו שנאמר בשאול "משכמו ומעלה גבוה מכל העם" (שמואל א ט, ב), והיינו שכוחות נפשו המה מרוממים ונעלים ביחס לשאר בני אדם (ראה אור התורה בראשית ח"ד עמ' 1528. ועוד). וממילא זקוקים בני ישראל למלך, כי ישנם ענינים שאין דעת בני ישראל מגעת להבין ולהכריע איך להתנהג, מאחר שהם דברים נעלים בערך שכלם של רוב ישראל. ורק המלך, להיותו נעלה ומרומם, הרי הוא מדריך אותם ומורה להם את אשר יעשון באותם ענינים.

לעזור יראת שמייים, או להשיג מדרגות נשגבות

כאשר מעמיקים ומעיינים בפנימיות עניינו של מלך ישראל ברוחניות, מוצאים גם כן שישנם שני ענינים בתפקידו הרוחני של המלך, מעין שני הענינים שנתבארו למעלה:

א. המלך האמתי של בני ישראל הוא מלך מלכי המלכים הקב"ה. ואין תפקידו של מלך בשר ודם שהם ממנים עליהם אלא לגלות את מלכותו ית' שתהיי נרגשת אצל בני ישראל כולם.

יהודים מצד עצמם הם מאמינים בני מאמינים, ויודעים אשר כל חיותם נשפעת ממלכותו של הקב"ה, והכרה זו צריכה לפעול בהם התבטלות כלפיו. אמנם, לפעמים יש חסרון בהתבטלות מחמת מעמד ומצבם של בני ישראל, ואזי זקוקים הם למורא מלכות בשר ודם שבאמצעותו יגיעו ליראה את הבורא ית' ויתבטלו לפניו.

ב. כאשר בני ישראל נמצאים במעמד ומצב רצוי, והם בטלים אל הבורא ית"ש על ידי

עבודתם העצמית, אזי אינם צריכים ליראת מלך בשר ודם בכדי ליראה אותו ית', והצורך במלך הוא באופן נעלה יותר:

יראתם והתבטלותם של בני ישראל נובעת מהשגתם בענייני ידיעת ה', ודרגת הביטול היא בהתאם למידת השגתם. אמנם, המלך הוא "משכמו ומעלה גבוה מכל העם", והוא מגיע לדרגות נעלות הרבה יותר של ביטול ויראה מאת הבורא ית', ועל כן צריכים בני ישראל למלך שיעורר בהם דרגות נשגבות ונעלות ביראת ה' ובהתבטלות לפניו, דרגות הנעלות מהשגתם של ישראל.

"זירע הדבר בעיני שמואל" – שאינם יראים את ה' מכח עצמם

ומעתה יש לבאר את מהלך הדברים בסיפור מינוי מלך בימי שמואל:

שמואל הנביא רצה שבני ישראל יקיימו את הציווי "שום תשים עליך מלך", אבל הוא חפץ שמינוי המלך לא יהי' בכדי שיפעול בהם את הביטול להשי"ת, אלא שבני ישראל מצד עצמם יהי' בהם כבר את הביטול והיראה, והמלך יהי' תפקידו לרומם אותם עוד יותר, ולפעול בהם דרגות נשגבות בביטול ויראה מהבורא ית'.

אבל בני ישראל שאלו מאת שמואל "שים לנו מלך דשפוטנו ככל הגוים" – הם ביקשו מלך שימנע מצב של "איש את רעהו חיים בלעו". והיינו שהם היו במצב של חיסרון ביראת שמים, וחפצו במורא מלכות שיעוררם ליראת שמים.

ועל כן, הנה "זירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו" – מצבם ומעמדם של בני ישראל בענייני עבודת ה' הי' רע בעיני שמואל, כי לדעתו היו צריכים לעמוד בדרגה שהיראה והביטול כבר שלמים אצלם. וכמו כן גם הקב"ה אמר "כי אותי מאסו" – בני ישראל אווזים במדריגה נחותה, והם אינם יראים את השי"ת מצד עבודתם העצמית.

ומכל מקום אמר השי"ת לשמואל "שמע בקול העם", כי אי אפשר להמתין עם מינוי המלך עד שיתעלו במדריגתם ותהי' בהם יראת שמים מצד עצמם, ואזי יהי' תפקיד המלך רק להוסיף בהם דרגות נשגבות – כי בינתיים יהיו בני ישראל בלא יראת שמים רח"ל. אלא יש למנות מיד מלך באופן הנחות יותר, ובמשך הזמן יתעלו בני ישראל להיות יראים את ה', ואזי יהי' תפקיד המלך בסוג השני הנעלה יותר.

"מאן מלכי רבנן" – גם עבור יראת שמיים פשוטה

ממצוות מינוי מלך יש לו לאדם ללמוד הוראה נחוצה בעבודת הבורא ית"ש:

בזמן הגלות אין מלך כפשוטו, אך אמרו חז"ל "מאן מלכי רבנן" (ראה גיטין סוף פ"ה).

ומעין המצווה של מינוי מלך, הנה אמרו חז"ל שימנה האדם לעצמו רב – "עשה לך רב" (אבות פ"א מ"ו ומט"ז).

והנה, יכול האדם לחשוב שתפקיד הרב הוא רק לרוממו ולהעלותו למדרגות נשגבות, אך בעניינים פשוטים ונחותים יכול הוא להחליט בעצמו, ואינו זקוק לרב שידריכו. ואם נמצא במצב נחות בעבודת ה', עדיין אינו הולך לרב שיסייע לו להיחלץ ממצבו, אלא ממתין שיעוררוהו מן השמים עד שיטיב ויתקן הנהגתו בכח עצמו.

ועל כך לומדים אנו ממעשה שמואל, שכאשר ישנו חשש של "אותי מאסו", של חסרון ביראת שמים, אזי יש לנצל את "מאן מלכי רבנן" בכדי לפעול בעצמו יראת שמים פשוטה ובסיסית. ובמשך הזמן יתעלה למצב שבו הרב רק יעוררנו להתעלות למדרגות נעלות ונשגבות יותר, בדרך העולה בית א-ל.

"עשה לך רב" – ביגיעה וגם בכפי'

ויש להוסיף בדיוק הלשון "עשה לך רב":

אסור לו ליהודי לסמוך על עצמו ודעתו במקומות שיש לו ספק בעבודת ה', שהרי כבר אמרו חכמים "אל תאמין בעצמך" (אבות פ"ב מ"ד), אלא מוכרח הוא למצוא לו "רב" הנעלה ממנו, שהוא יעוררו ויפתור ספקותיו, וידריכו בדרך העולה בית א-ל.

והנה, יש הטוענים שאינם מוצאים "רב" מתאים שיוכלו לקבל עליהם, ועל כך יש תשובה מלשון המשנה "עשה לך רב", עשה מלשון כפי' [וכמו "מעשין על הצדקה" – ב"י לטור יו"ד סרמ"ח]: הלא ברור ופשוט שישנו יהודי שיש לו יראת שמיים יותר ממנו, והוא יכול להיות רבו, אלא שגאוותו וגסותו מונעים ממנו להכיר זאת, ועל כן עליו לכפות יצרו וגאוותו, ולמנות עליו "רב".

וכבר הבטיחה תורה (מגילה ו, ב) "יגיעת ומצאת", כאשר מתייגעים באמת, אזי מוצאים. וכאשר יתייגע האדם ויכפה את גאוותו, בוודאי ימצא רב למנות עליו, והוא ידריכנו וירוממנו לפי אותם העניינים החסרים לו, ואל אותן דרגות שהוא יכול להתעלות אליהן.

פנינים

דרוש ואגדה

וזהו שענין ימות המשיח מבואר דווקא במצוות ערי מקלט, כי הן הדברים. שכשם שמקום ערי מקלט קולט ומכפר, כן גם הזמן דימות המשיח קולט ומכפר.

(ע"פ לקוטי שיחות חל"ד עמ' 121 ואילך)

"עיר מקלט" ליושב אוהל

ואם ירחיב ה' אלקיך את גבולך גו' ויספת לך עוד שלש ערים על הערים האלה

(יט, ח-ט)

חודש אלול, ענינו עבודת התשובה, וא"כ תוכנו כמו עיר מקלט, דכמו שתוכן ענין ערי מקלט הוא הסיוע לרוצח נפש להינצל מגואל הדם כן הוא גם ענינו של חודש אלול – בחינת "עיר מקלט" לעובר עבירה. כי, ע"י כל עבירה שהאדם עושה – הרי הוא בבחינת רוצח נפש רוחני, "שופך דם האדם באדם" (נח ט, ו), שלוקח דם וחיות שהי' צריך להיות לקדושה "אדם דקדושה" ו"שופכו" לענינים של היפך הקדושה "אדם בליעל" שהוא היצר הרע (לקרי' במדבר יג, ג).

וחודש אלול – הוא בבחינת "ערי מקלט", שבו יכול האדם להינצל מ"גואל הדם", הוא היצה"ר (ש"הוא שטן הוא יצה"ר הוא מלאך המות" (ב"ב טז, א)), עד הדין ומשפט דר"ה, ובינתיים יכול לחזור בתשובה (ראה לקוטי שיחות ח"ב עמ' 623).

והנה, עלול אדם לחשוב שרק אלו העוסקים בענינים גשמיים וחומריים, כבעלי עסק וכיו"ב, עליהם לעסוק בעבודת "עיר מקלט" – חודש אלול, משא"כ יושבי אוהל, שבמשך כל השנה נמצאים הם באהלה של תורה ובאהלה של תפלה, הרי למה עליהם לעסוק בעבודת

זמן שקולט ומכפר

ואם ירחיב ה' אלקיך את גבולך גו' ויספת לך עוד שלש ערים על הערים האלה

(יט, ח-ט)

כתב הרמב"ם בהלכות מלכים (ריש פ"א) "המלך המשיח עתיד לעמוד וכו', התורה העידה עליו שנאמר כו'" ואחת הראיות שמביא מן התורה על ביאת המשיח היא ש"אף בערי מקלט הוא אומר אם ירחיב ה' אלקיך את גבולך ויספת לך עוד שלש ערים וגו', ומעולם לא הי' דבר זה ולא צוה הקב"ה לתוהו". וצריך ביאור מדוע נבחרה מצות ערי מקלט, שהענין של ביאת המשיח מבואר במצוה זו דוקא?

ויש לומר בזה:

ענינו של ערי מקלט בפשטות הוא – מקום שמירה והגנה מגואל הדם, שבהיות האדם שהרג בשגגה בעיר מקלט, לא יוכל לנגוע בו לרעה.

והנה, כשם שישנו ענין ה"מקלט" במקום, כן הוא בזמן, והוא "אותו הזמן", ש"לא יהי' שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות" (רמב"ם סוף הל' מלכים) – זמן הגאולה העתידה – שאז תהי' "קליטה" מכל הענינים הבלתי רצויים של זמן הגלות, וישראל יושבים בטח על אדמתם. ועד"ז ברוחניות הענינים, שענין של "ערי מקלט" מורה על הקליטה מהיצר הרע שנקרא "גואל הדם" (ראה ל"ת ושי' הפסוקים להאריז"ל פ' משפטים. ועוד), ובימות המשיח, אז תוגמר "קליטתן" של ישראל מיצר הרע.

וכמו שעיר מקלט בפשטות היא גם כפרה להורג נפש (ראה מכות ב, ב. תוד"ה מדי – שם יא, ב. ובכ"מ), כן הוא גם ברוחניות, שהורג נפש מרמוז על כל מעשה עבירה, כי על ידה פוגם בנפשו, ובימות המשיח תושלם כפרתם של ישראל.

פנינים

התשובה?

אמנם, מצינו שבערי מקלט היו חילוקי מדרגות: היו ערי מקלט בעבר הירדן – ד"שכיחי רוצחים" (מכות ט, סע"ב); בארץ ישראל, ש"נקרא שמה ארץ, שרצתה לעשות רצון קונה" (ב"ר פ"ה, ח); ואפילו לעתיד לבוא, כש"ירחיב ה' אלקיך את גבולך" – גם אז יהיו ערי מקלט.

והטעם לזה, כי הענין ד"שופך דם האדם באדם" – ישנו בכל מדרגה לפי ענינה. ולפי ערך מעלת מדרגתו, הרי כאשר אינו עוסק בעבודתו באופן הכי נעלה וכפי הראוי לו, הרי בכלל "שופך דם האדם" הוא. ולכן, אפילו

לעתיד לבוא, שאז תהי' עבודת ה' באופן הכי נעלה, גם אז יהיו ערי מקלט, כי לפי גודל מעלת העבודה אז, הרי העדר העבודה באופן הכי נעלה מצריך ערי מקלט ועבודת התשובה. וכן הוא בעבודת חודש אלול, שהיא אצל כל אחד כפי אופנו, וגם יושב אוהל צריך לעשות חשבון הנפש על מחשבותיו, דבוריו ומעשיו במשך כל השנה, אם היו כראוי, ואם היו לפנים משורת הדין, ואם לא הי' כך – יש לעשות תשובה.

(עי'פ לקוטי שיחות ח"ב עמ' 380 ואילך)

חידושי סוגיות

עיון ופלפול בסוגיות הפרשה

בטעם הדין דאין נאמנת הודאת בע"ד במיתה ומלקות

יקשה על מש"כ הרדב"ז שהוא משום שאין נפשו של אדם קניינו, דלכא"גם ממונו אינו קניינו כדאמרי' בברכות מקרא ד"לה' הארץ ומלואה" / יבאר גדר בעלות שיש לאדם בממונו ומאי שנא מנפשו, ועפ"ז יבאר הא דחויב ברכות הנהנין הוא רק בדבר שהגוף נהנה

דהוצרך להגדירו גזירה בלי טעם כי הטעם שכ' לא שייך גבי מלקות (ועיי"ע רש"י יבמות כה: ואכ"מ), והוסיף הרדב"ז "ואפשר לתת קצת טעם לפי שאין נפשו של אדם קניינו אלא קנין הקב"ה נועיי" ברמב"ם הל' רוצח פ"א ה"ד] שנא' הנפשות לי הנה, הלכך לא תועיל הודאתו בדבר שאינו שלו, ומלקות פלגא דמיתה הוא, אבל ממונו הוא שלו ומש"ה אמרינן הודאת בע"ד כמאה עדים דמי . . ועם כל זה אני מודה שהיא גזירת מלכו של עולם ואין להרהר".

וּלְכַאו' יל"ע בטעם הרדב"ז, דבשלמא אם קבלה וגזירה היא נקבל ולא נהרהר, אבל אם לדין יש תשובה על הסברא לחלק

כתב הרמב"ם בסוף פי"ח מהל' סנהדרין "גזיה"כ היא שאין ממיתין ב"ד ולא מלקין את האדם בהודאת פיו אלא על פי ב' עדים" (כלשון הכתוב בפרשתנו). פי' אף דקיי"ל (גיטין מ: ועוד) דהודאת בע"ד כמאה עדים דמי, היינו רק לחייבו ממון, אבל לא להתחייב במיתה ומלקות. וממשיך בנותן טעם "שמא נטרפה דעתו בדבר זה שמא מן העמלין מרי נפש הוא הממחכים למות שתוקעין החרבות בבטנם ומשליכין עצמן מעל הגגות שמא כך זה יבא ויאמר דבר שלא עשה כדי שיהרג", אבל מסיים "וכללו של דבר גזירת מלך היא", היינו דעדיין אין בזה טעם. ועיי"ו ברדב"ז

באופן שנעשה בעליו, והארץ נתן לבני אדם, ואיסור איבוד והשחתת ממון כו' (המבואר בדברי רבינו שם) אינו אלא לתא דאיסור, שעובר על לאו דבל תשחית.

ואי"ז סתירה למש"נ "לי הכסף ולי הזהב נאום ה'", כי בעלות הקב"ה, המסובכת מזה שהוא ית' ברא הכל ומנהיג הכל, ה"ה בעלות כללית, ואכן גם לאחר שניתן הממון להאדם עדיין אינו יוצא מבעלות הקב"ה, ויכול ליטלו ממנו, כי הוא בראה; אבל סו"ס הרי נתן את הממון להאדם. ומצינו גדר כעין זה בדיני ממון, גבי בעלות המלך על מדינתו, דאף שכל הארץ היא ברשות המלך (ראה רמב"ם ספ"ד מהל' מלכים והל' עבדים ט, ד. שו"ע רבינו חו"מ שם ס"ג), ועד שבאופנים מסויימים מותר לו ליטול מרכושם של בני המדינה (ראה רמב"ם הל' גזילה ואבידה פ"ה ה"א ואילך, הל' מלכים פ"ד) – מ"מ אין בעלות (הכללית ד) המלך שוללת בעלותו הפרטית של כאו"א מבני המדינה על רכושו הפרטי. והוא הדין גבי מלכות שמים דעדיין ככלות הכל ניתן הממון לאדם באופן שהוא בעליו.

וישוב מיושב שפיר דכיון שיש לאדם בעלות בממונו – לכן הדין בזה דהודאת בע"ד כמאה עדים, משא"כ בנוגע לגופו ונפשו שנשארו לגמרי בבעלותו של הקב"ה ונמצאים אצלו רק בגדר פקדון, ועדיין לא הוי "בעל" הדבר להתחייב בו ע"י הודאה.

וראי' לחילוק הנ"ל, דהנה בברכות אמרו כנ"ל דאסור ליהנות מעוה"ז בלא ברכה, והנהנה בלא ברכה מעל, וכאילו נהנה מקדשי שמים כו', אמנם מאידך

בין ממון לנפש, דמאי שנא נפש שהיא קניינו של הקב"ה יותר מכל העולם דהוי נמי "קנין הקב"ה", ומקרא מלא דבר הכתוב לה' הארץ ומלואה. וילפי' מיני' בברכות לה. דהנהנה מן העולם בלא ברכה כנהנה מקדשי שמים כו', עיי' ל' החינוך מצוה שכח ועוד. וא"כ אף ממונו של אדם בכלל זה, כי לי הכסף ולי הזהב נאום ה'. ועל כרחין נצטרך לומר דאע"ג שכל העולם בבעלות הקב"ה, הרי ביחס לרשות האדם על זה יש הבדל בין נפשו וממונו, ויש לחקור ביסוד החילוק.

ולכאן ה' אפ"ל דהחילוק פשוט, כי שונים הדברים מצד מעשה החיזוק, דע"י העברת ממון מאדם לאדם סו"ס אין חיזוק נכסי שמים (כי באיזה רשות שיהי' הממון, כל היכא דאיתא הוא ברשותו יתברך), משא"כ ע"י מיתתו או מלקות גורמים חיזוק בקנינו של הקב"ה. איברא דפשטות ל' הרדב"ז משמע שיש חילוק מעיקרא בין נפשות וממון מצד בעלות האדם, דנפשו של אדם . . קנין הקב"ה . . אבל ממונו הוא שלו".

וי"ל דהנה נפשו וחיייו של אדם נמסרו לו מהקב"ה רק בתורת פקדון, ולא לבעלות שלו. וכפסק רבינו הזקן בשלחנו, חו"מ הל' נזקי גו"נ ס"ד "אין לאדם רשות על גופו כלל להכותו כו'" (ולא קיצר בסתם "אסור לאדם להכות גופו" וכיו"ב), היינו דהא דמוזהר שלא להזיק גופו אינו רק לתא דאיסור אלא זהו גם מדיני קנינים – שאין לו רשות ובעלות על גופו (כי עודנו קנינו של הקב"ה, ונמצא אצלו רק בתור פקדון). משא"כ ממונו הלא נמסר לידו

ליהנות מהם, אבל אין הוא נהנה משלו אלא משל הקב"ה, והקב"ה נותנם לו באופן שיהיו לו גם ע"מ שיאכלם ויאבדם כו' (כאדון המוסר לעבדו להשתמש ולאבד, ועדיין הכל שלו). משא"כ הממון (מצ"ע) מלכתחילה אינו בגדר "קדשי שמים", כי נמסר לבעלות האדם, ואי"צ ברכה להתיר הנאתו [אלא שכדי שהאדם יכיר שאין בעלותו מפקיעה ח"ו בעלות (הכללית של) הקב"ה על ממונו, ניתנו לו מצוות בממונו כו' המזכירות שהכל עדיין ברשות הקב"ה כלשונות החינוך שם].

אל"א שלכאור' הא גופא טעמא בעי, מאי שנא ממנו של אדם שניתן לו באופן כזה שיש לו בעלות עליו, דלא כגופו ונפשו. ולכאור' י"ל שלזה כיון הרדב"ז במה שסיים "ועכ"ז אני מודה שהיא גזירת מלכו של עולם ואין להרהר", כי ההבדל הנ"ל בין נפשו של אדם וממונו אינו ענין שכלי, אלא כך היא "גזירת מלכו של עולם" שנתן רשות ובעלות לאדם על ממונו ולא על נפשו וגופו.

אבל, בלשון הרדב"ז "אפשר לתת קצת טעם" גם לזה. והוא, דמצד הקב"ה אין חילוק כלל בין נפשו וגופו של אדם לממונו, כי כל העולם ומלואו של הקב"ה הוא בשווה ממש, אבל יש נפק"מ ביניהם מצד האדם. דבנוגע לגופו ונפשו - ניתנו לו באופן שניכרת בהם בעלותו של הקב"ה, כי בכל יום אומר "נשמה שנתת בי" מחדש, מחוייב בתומ"צ וכו' וכו' ונרגשת בגופו קדושתה של הנשמה, וגם בגופו של איש ישראל יש קדושה (עיי' שבת פז: זהר ח"ג ע, ב), ומכיון שנבראו באופן

אשכחן דאין חייבין בברכת הנהנין אלא על דבר שגופו נהנה ממנו (אכילה שתי' וכו'), כמ"ש התוס' פסחים נג:; משא"כ כשיש הנאת ממון (קבלת ממון וכו') לא תקנו ברכה (שבגדר ברכות הנהנין, המתירה את ההנאה; משא"כ ברכות שבח והודאה ואכ"מ), ולכאור' מאי שנא הנאת הגוף מהנאת ממון, כיון שבשתייהן נהנה מעוה"ז שנאמר בו לה' הארץ ומלואה ונאמנם מצינו כמה מצות בנכסי אדם שתכליתן להביא ההכרה ד"ל' הארץ ומלואה, כגון שמיטה, עיי' בחינוך שם, וכן מתנות כהונה, מעשרות וכו' - עיי' ל' החינוך מצוה יח; מ"מ מובן ופשוט שאין הענין דומה כלל לברכת הנהנין, שהרי המצוה היא שהאדם ברצונו יפקיר שדהו בשמיטה וכו'. ולהעיר אשר מצות אלו הן בנוגע לחלק מנכסי האדם, משא"כ דין ברכות הנהנין הוא - שאסור ליהנות שום הנאה בלא ברכה (ואפילו ב"ה שהוא, עיי' הל' בריש הסוגיא). ולכאורה אינו שייך לנדר"ד].

וע"פ משנת"ל י"ל דא"ש, כי נפשו וגופו הם "קנין הקב"ה" באופן שאין לו בעלות עליהם, ולהכי גם הנאות שלהם כמותם - קניינו של הקב"ה, והו"ו "קדשי שמים" שאסור ליהנות מהם בלא ברכה. והא דאמרו בש"ס שם שרק קודם הברכה הם "קדשי שמים", ולאחרי הברכה ה"ה במצב ד"והארץ נתן לבני אדם" (עיי' ברש"י שם), אין הכוונה שע"י הברכה נשתנו להיות קניינו של האדם (והרי גם לאח"ז אומרים "ברוך שאכלנו מש"ו", ברכות נ), ורק שע"י הברכה נפקע מהם דין "קדשי שמים", היינו איסור ההנאה, ומותר

לקראת שבת

יט

שבעלותו של הקב"ה ניכרת בהם, הרי לא יתכן שיהי' להאדם דין בעלות עליהם; משא"כ ממונו הוא באופן שאין בו קדושה (זו) ולא ניכרת בו בעלותו של הקב"ה (דאל"כ לא הי' ענין של בחירה, והאמת גלוי' וידועה), ותורה ניתנה בארץ דוקא, היכא ד"משא ומתן כו' יצה"ר יש ביניכם", עיי' שבת פט., והיינו במקום שבעלותו של הקב"ה אינה ניכרת, לכן, בדיני התורה יש להאדם רשות ובעלות על ממונו ונכסיו [אלא שעליו לדעת ולהכיר, שבעלות זו גופא ניתנה לו משמים (הקב"ה) ד"לה' הארץ מלואה", ע"י המצוות הנ"ל].

ועיי"נ בלקו"ש חל"ד ע' 110 ואילך איך עפכ"ז יש לבאר עוד חילוקי דינים דאשכחן בין דיני ממונות לדיני נפשות.

תורת חיים

מכתבי עצות והדרכות בעבודת השי"ת
בחיי היום יום

כוחו של גרעין

הילד נמשל לגרעין ושיתיל רך ועל כן כל פעולה בחינוכו חשובה ביותר
משמעותה הכללית של הזריעה בעבודה

כי האדם עץ השדה

(שופטים כ, יט)

שינוי מן הקצה אל הקצה

אמר הכתוב "כי האדם עץ השדה", ורואים אנו אשר שינוי איזה שהוא, אפילו קל, בגרעין, משנה את האילן הצומח מהגרעין מן הקצה אל הקצה. וכן הוא בחנוך הילד, ולכן אפילו בשביל הטבה קלה בחינוכו כדאי להשתדל ולהשתדל, וכ"ש אם החינוך דורש תיקון בענינים עיקרים העלולים להשפיע על הילד במשך כל ימי חייו. וחזקה לתעמולה ופעולה הנעשית באמת שאינן חוזרות ריקם.

(אגרות קודש ח"ב עמ' פב)

"נצר מטעי מעשה ידי להתפאר"

ילדים יקרים שי'

שלום וברכה !

קבלתי בשמחה את הציורים שלכם עם מכתב המורה והגננת...
הציורים והמכתב הגיעו לידי לפני ההילולא (יארצייט) של כ"ק מו"ח אדמו"ר, והמענה שלי נכתב ערב ט"ו בשבט, ראש השנה לאילנות.
והרי גם בציורכם ראיתי ילדים וילדות ואילנות ופרחים.

ולקשר את כל הענינים האלה, אזכיר לכם החיבה והאהבה היתרה שרחש כ"ק מו"ח הרבי לכל בני ובנות ישראל, הגדולים עם הקטנים, ובפרט הקטנים אשר דאג לחינוכם ולטובתם בכל מקום שהם, ובכל ילד וילדה ראה שתיל העתיד לגדול ולהיות עץ-פרי הדר נושא פירות טובים ונחמדים.

אמנם דבר זה תלוי ברצונם ועבודתם של הילד והילדה, והמשל לזה הוא האילן. כשנוטעים גרעין או שתיל רך, צריך לשמור עליו מעשבים רעים וכל מיני מזיקים, ולהספיק לו מים וכולי, עד אשר יגדל ויהי' לאילן נושא פירות טובים. והוא הדבר בכל ילד וילדה, אשר אמר השם יתברך על ידי נביאו שהם "נצר מטעי מעשה ידי להתפארו".

והנה הבורא יתברך נטע בתוכם נשמה קדושה, חלק אלוהי ממעל ממש, ועליכם לשמור "גרעין" אלוהי זה מעשבים רעים ומזיקים, זאת אומרת מחברים בלתי הגונים, ולהספיק לו מים חיים, ואין מים אלא תורה², תורת חיים, ומצוותי' שחיים הם לעושיהם, ואזי יתן ויחזור ויתן לכם השם יתברך ברכתו שתצליחו להיות "אילנות" נושאי פירות טובים ומשובחים, לשמחת הוריים ומוריים ולגאון ולתפארת עמנו, עם בני ישראל.

בברכה להצלחה ולבשורות טובות.

(אגרות קודש חכ"ג עמ' שכד-ה)

הזריעה אינה לחינם

... אבל מה שכותב שכל עמל שלו הי' לחינם, מובן שאינני מסכים לזה. . וסו"ס יביאו הפירות.

וכידוע הדוגמא מזריעה שנקלט בקרקע ומצמיח רק אחוז מסוים מגרעינים הנזרקים, אבל באם יזרקו רק מספר גרעינים אלו – תהי' הזריעה פחותה כמה פעמים ככה.

והנה בהנוגע לזריעה, במלות אחרות בהנוגע לעניני הרשות, יש מקום לומר שהגרעינים שלא נקלטו ענינם מצד עצמם הי' לחנם, אף שמוכרחים היו גם הם כנ"ל, נוסף על זה בעניני קדושה ומצוה שכל פעולה ופעולה מביאה תועלת ולא רק תועלת פרטית בענינה אלא גם תועלת כללית בהגדלת האור בעולם כולו ולהוספה, שאפילו מעט אור דוחה הרבה חשך, נוסף על הנחת רוח שנגרם על ידי זה לאבינו שבשמים בורא עולם ומנהיגו אשר הוא שאמר ש"ואהבת לרעך כמוך"³ הוא "כלל גדול בתורה"⁴.

(אגרות קודש ח"ד עמ' רפז)

(1) ישעיה ס, כא.

(2) ב"ק פב, א.

(3) ויקרא יט, יח.

(4) ירושלמי נדרים פ"ט ה"ד.

דרכי החסידות

שיחות ומכתבים בעניני עבודת ה'

מכ"ק אדמו"ר מוהריי"צ מליובאוויטש זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע

ראש החייל - עבוד תליית הרובה

סיפורים והוראות מעבודת אנשי החיל וצבא המלחמה, המוסיפים לקח בעבודת האדם לקונו, ומכשירים את איש ישראל להיות חייל בצבא השי"ת

כי תצא למלחמה על אייך

(שופטים כ, א)

הגנרל יודע דבר נוסף - להתחשב ברצינות המצב

"מלכותא דרקיע כעין מלכותא דארעא"¹, הוד כ"ק אאזמו"ר הרה"ק "צמח צדק", כשביקר את החיילים היהודיים בקראנשטאט - ליד פטרבורג - אמר לו אחד החיילים, שמלחמה לא מנצחים בדמעות אלא בשיר לכת.

אמר על כך הוד כ"ק אאזמו"ר הרה"ק ה"צמח צדק": זהו חייל. חייל יודע רק זאת ויותר מזה אין הוא יודע. עליו לציית לגנרל, הגנרל מצווה ללכת - הרי הוא הולך גם למקום של סכנה. יותר מכך אין הוא יודע. וללכת הוא הולך בשיר לכת ולא בדמעות.

ברם, הגנרל יודע דבר נוסף. גם הגנרל הולך בסכנה, גם הוא הולך עם שיר הלכת, אך הגנרל יודע עוד דבר, והוא להתחשב ברצינות המצב, דבר שדורש ממנו - דמעות.

(תרגום מספר השיחות תשי"ה עמ' 58 ואילך - ספר השיחות תשי"ה המתורגם ללח"ק עמ' נז)

חייל הנו תמיד חייל, גם כשישן הרי הוא חייל

כשהייתי צריך להתייצב לצבא [הרוסי], אמר לי אבי [כ"ק אדמו"ר הרשב"ב נ"ע] שישנם כמה וכמה ענינים בעבודת הצבא שמאד נחוץ לקבוע אותם בעבודת ה'.

חייל אינו מציאות לעצמו, כל מציאותו וכל זמנו הם קודש לעבודה.

חייל הנו תמיד חייל, אוכל - חייל, הולך ברחוב - חייל, כשמדבר וגם כשישן הנו חייל, נרדם חייל ומתעורר חייל.

אחד הדברים הקשים ביותר הוא ללמוד להיות חייל, וישנם ממונים מיוחדים המוכשרים ללמד ולחנך את החייל.

כל חסיד הוא חייל עובד ה'.

הרבי [אדמו"ר הזקן] אמר, שחסידות פעלה שגם בזה נמנים גזע החסידים על הכלל, ולא מן הקושי לעורר אותם לקבל על עצמם עול מלכות שמים.

כל חסיד הוא עובד ה', וכל חסיד יש לו המדריך שלו, שהעמידו בקרן תורה ואורה.

(תרגום מליקוטי דיבורים ח"ב עמ' 698 ואילך - ליקוטי דיבורים א-ב המתורגם ללח"ק עמ' 456 ואילך)

אנשי חיל מוכנים ומזומנים תמיד, גם בשעה שהוא ישן החייל מוכן תמיד. באנשי חיל הרי הקטן שבקטנים והגדול שבגדולים מתנהגים רק על פי פקודות, עושים רק מה שמצווים לעשות, הענין של "למה" אינו קיים. אנשי חיל יודעים דבר אחד, הוא מוכרח לנצח. אין הוא חושב שום דבר, רק שהוא ינצח, וזה אכן עוזר לו לנצח.

באנשי חיל הרי את העשי' עושים החיילים ואת אותות ההצטיינות מקבלים הגנרלים.

(תרגום מספר השיחות ה'תש"ה עמ' 115 ואילך - ספר השיחות תש"ה המתורגם ללח"ק עמ' קמ-ק)

ראשו של החייל מיועד לתפקיד אחד - נשיאת החגורה והרובה

חינוכי הפרטי אצל הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק [הרשב"ב] החל בשנים תר"נ-תרנ"א.

בזמני ההתנועדות ה' הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק מדבר באידיש שגם ילד קטן הבין כל מלה. תרנ"ג הסתיימה השנה של כולו אידיש, תרנ"ד כבר היתה מעורבת - לשון הקודש ואידיש, ו[המלים] באידיש היו [בבחינת] "אתון זעירין", אותיות קטנות, שחדרו בחריצי הלב.

אז דיבר הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק שבצבא המלחמה ישנם מחנות מיוחדים הנקראים

מחנות של מטיילי פצצות. תפקידם של מטיילי הפצצות הוא להטיל פצצות. ישנן פצצות קטנות וגדולות. בארסנל יש מכל הסוגים, ישנן פצצות המוטלות ביד [כגון רימוני יד], פצצות המוטלות באמצעות רובה [כגון קליעים], פצצות המוטלות על ידי תותח [כגון פגזים].

החייל מתהלך טעון פצצות – והראה בידי הקדושות, חגור סביב, חגורה בצד – והראה באלכסון בימין, חגורה בצד זה – והראה באלכסון בשמאל.

החייל מבצע מה שמצווים עליו, הוא הולך במסירות נפש ויודע שאם יתפוצץ בסביבתו קליע קטן, עלול הוא עצמו להיפגע אנושות.

לחייל אין ראש. פעם היו אומרים, שלחייל יש ראש רק בשביל נשיאת החגורה והרובה, ואותו "אין-לו-ראש" ממלא את תפקידו במסירות נפש ובשמחה.

הי' חייל מלחמתי ותהי' גנרל מלחמתי

הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק סיפר אז, שהי' פעם בפטרבורג וביקר במקום בו מתאמנים החיילים. הוא עמד שם במשך שעה שלימה והתבונן בנעשה.

בראש צועד הגנרל, הוא בוער כולו, פניו להבים, ובעיניו מסוגל למעוך גוי רוסי כמו זבוב. אחריו צועד קצין רוכב על סוס. הוא אדום כמו 'קומאטש' (גבתון אדום), הוא רוכב על סוס, מתחת לסוס בוערת האדמה ומתחת לגנרל בוער הסוס. אחריהם צועדים החיילים בצעד מדוד ושקול.

הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק אומר: התבוננתי היטב, והגעתי למסקנה שכך צריכים לחנך, וזה נקרא חינוך.

הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק אומר לי: אתה בן יחיד אצלי, יגעתי עליך רבות, השתמשתי בהרבה כוחות, הרבה דמעות, פעלתי. הי' חייל קרבי ותהי' גנרל קרבי.

ברם, גנרל זקוק לחיילים. אמנם מתאמנים במתקני-דמה, אבל לקרב יש לצאת עם אנשים חיים.

(תרגום מספר השיחות ה'ש"ת עמ' 378 ואילך)

הוספה

לקט מתוך דברות קודש
בענייני הוראה, הדרכה וחיזוק בעבודת השי"ת
דברים אלו לא הוגהו על ידי רבינו, ובאו כאן כמעט ללא עריכה,
באופן שנאמרו, מלבד שינויים קלים להקל על הקורא

לא ללמוד מה'נחש'!

בעבר גם השפחה שבבית לא הפריעה ללימוד התורה / אין לדאוג לפרנסה כמו
ה'נחש' / ע"י חינוך לביטחון בהקב"ה מגדלים דור של לומדי תורה / גזירת פרעה
להשליך את הילדים ל"נילוס" /

פעם ה' הסדר שהתורה היתה למעלה מכל הענינים. ועד שכאשר דובר אודות חיים
מסודרים, חיי נישואין, הנה לכל לראש ה' מונח בפשיטות ובוודאות שלאחרי החתונה
צריך האברך לעסוק בלימוד התורה משך זמן, ובנוגע לפרנסה – על ההורים משני
הצדדים לדאוג באיזה אופן שיהי, שלא יהי בלבול מצד דאגת הפרנסה, ויוכל להיות
לימוד התורה בטהרה ובמנוחה.

הרגשה זו – אמר הרבי [כ"ק מו"ח אדמו"ר] – היתה לא רק אצל ההורים, אלא גם
אצל הצעירים, הן הבחור והן הבחורה, הן החתן והן הכלה, שגם הם ידעו שזוהי התכלית
בחיים.

והרבי סיים, שאפילו השפחה שבבית, להבדיל, ידעה שאין להרעיש ע"י הדפיקה
בדלת, כיון שהחתן החדש יושב ולומד, ואין לבלבל אותו; העיקר של כל הבית הוא –
נישואי הבת לאברך שלומד תורה לשמה, מבלי לחשוב אודות עניני תכלית.

והנה כמובן וגם פשוט, אין לך דבר בעולם שנעשה לפתע פתאום. ובכדי שתהי'
הרגשה הנ"ל בבית ובבני המשפחה – יש לקבוע ולהשריש את מדת הבטחון בהשי"ת.

מתנהגים בדרך 'נחש הקדמוני'

ובהקדמה:

ישנם הורים שמתהלכים יומם ולילה מתוך דאגה "פן יחסר לחמו".

– על כך יש פתגם חריף ("א שערפער וואָרט") בספרי מוסר: מצינו במדרשי חז"ל שהנחש הוא עצוב תמיד. ועל זה שואלים את הנחש למה הוא עצוב – הרי פרנסתו מובטחת, כיון ש"עפר תאכל כל ימי חיך"? ומשיב הנחש, שחושש "פן יחסר לחמו" לאחר שישלל את העפר של כל כדור הארץ!...

ומזה משתלשל באופן דק יותר או באופן גס יותר – שישנה הדאגה "פן יחסר לחמו", וכדי להבטיח את הפרנסה, הנה לכל לראש צריכים לבטל מעניני תורה ומצוותי, כיון שאינו רואה שעניני התומ"צ יכולים להביא לו תועלת בעוה"ז החומרי ואפילו בעוה"ז הגשמי.

אמנם, סדר החיים אצל בני"ה הוא באופן שיודעים מ"ש בברכה הראשונה של ברכת המזון (שהיא ברכה כללית, שלכל הדעות חיובה מן התורה), ברכת הזן – שהקב"ה הוא "הזן את העולם כולו בטובו כחן בחסד וברחמים", כך, שהאדם ע"י דאגתו, לא יעזור מאומה במלאכתו של הקב"ה להמציא לו פרנסתו ופרנסת בני ביתו.

וכפי שראו במוחש בזמן ירידת המן – כדאיתא בגמרא "משה תיקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם המן" – שירידת המן "מן השמים" היתה "דבר יום ביומו", כך, שבכל יום ידע יהודי שיש לו מזון שתי סעודות עבור יום אחד בלבד, ותו לא, ואעפ"כ, ה"י מברך בתמימות ובשלימות: "הזן את הכל", מתוך וודאות, שלמחרת בבוקר ימציא לו הקב"ה "על פתח ביתו" – אם רק יתנהג כצדיק – את המזון הדרוש לו, באופן ש"הממעט לא החסיר".

ועאכ"כ בימינו אלו, שאין לך מי שנמצא במעמד ומצב כמו דור אוכלי המן, שקיבלו את התורה גם עבור כל הדורות שלאחריהם, שה"י להם רק מזון ליום אחד, שתי סעודות!

תוצאות החינוך של ביטחון בהקב"ה

וכאשר ההורים אינם שקועים בדאגה "פן יחסר לחמו", אזי מחנכים את הבת והבן באופן שהם יודעים שיש להם על מי לסמוך – על הקב"ה, והרי הקב"ה אינו מוגבל ח"ו בהשכלה שרוכשים ב"קאלעדזש", או בשאר הענינים כיו"ב שיש שחושבים שזוהי הדרך היחידה עבור פרנסה; הקב"ה יכול ליתן פרנסה בהרחבה, ושלא בערך, למי שאינו מרבה בשטות, ואפילו אינו מרבה בסחורה – יותר ממי שיש לו הרבה שטות והרבה סחורה...

וכאשר מחנכים את הילדים באופן כזה, הנה בבוא הזמן שצריכים לחפש חתן או כלה – מביטים על העיקר, ולא על הטפל, ואז, העיקר מביא עמו גם את הטפל, כמ"ש "אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד" (כפשוטם), פרנסה בהרחבה.

ועד שהפעולה היא אפילו על אינם-יהודים שנמצאים בבית – ע"ד מ"ש "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך", כפי שדרשו חז"ל בנוגע למצות תפילין,

והרי "הוקשה כל התורה כולה לתפילין" – כדברי הרבי, שהשפחה שבבית יודעת שאין לה להרעיש בדפיקת הדלת, הדלת שבין הבית להחוצה, כיון שהחתן יושב ולומד תורה, והיינו, שאף שאין לה שייכות וידיעה כלל בענין זה, מ"מ, יש לה יראה שפועלת אצלה ביטול במציאות ("זי ווערט אויס מציאות פון טיר-קלאפערין"), כדי שיהודי יוכל ללמוד תורה במנוחה.

וכיון שסדר זה נקבע בתורה, הרי מעצמו מובן וגם פשוט, שזהו ענין נצחי לכל המקומות ולכל הזמנים, גם בשנת תשי"ח, בארצות-הברית ובכל שאר המדינות – שזהו הסדר המאושר, שמביא אושר רוחני וגם עושר גשמי.

גזירת פרעה "היאורה תשליכוהו"

...כבר דובר פעם אודות הגזירה ד"כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו", שנקודתה ותוכנה – יש בכל דור ובכל מדינה, גם בדורנו ובמדינתנו.

בשעה שנולד ילד יהודי, וע"פ סדר החיים היהודי מתחילים מיד לחנכו בדרך התורה והמצוות – אזי בא פרעה מלך מצרים, דהיינו ההנהגה השלטת ("די בעל-הבית'שקייט") של המדינה, וטוען: נולד עתה ילד, שבבוא הזמן יינשא ויצטרך לספק פרנסת הבית, ולכן כבר מילדותו יש להשליכו בנהר הנותן פרנסה (כל המזון והפרנסה של מצרים הי' תלוי ביאור – נהר הנילוס), שיטבול ויטבע בנהר.

תמורת הצורך לקשר את הילד, כבר מילדותו, עם הקב"ה, שהוא "הזן את העולם כולו בטובו בחן בחסד וברחמים", באופן של כבוד ומנוחה,

– שזו (ההתקשרות עם הקב"ה) היא הדרך היחידה של יהודי להשיג פרנסה, שכן, אפילו אם אצל הגויים תלוי' הפרנסה בחוקי נהר הנילוס, הרי בישראל נאמר "ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כולכם היום", עי"ז שישראל מקשרים עצמם עם הקב"ה, ע"י זה חיים הם, ועי"ז יש להם גם פרנסה, כיון ש"מאן דיהיב חיי יהיב מזוני": הקב"ה, הנותן חיים, נותן גם פרנסה, לו לאשתו ולבניו –

תמורת זאת, משליכים את הילדים אל הנהר, שמנתק אותם לא רק מחייהם הרוחניים, אלא גם מחייהם במובן הפשוט, שהרי, כאמור, הדרך היחידה של ישראל לחיות ולהתפרנס היא ע"י ההתקשרות עם הקב"ה.

התורה מספקת גם ב"מאה העשרים"

וכשם שבגלות שהיתה קודם מתן-תורה, שהיא גלות מצרים, כל הגזירות הקודמות לא הגיעו לחומרת הגזירה "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו" – כן גם בגלות הנוכחית,

שכל הגזירות שהיצר הרע מטיל על אנשים מבוגרים, אינם מגיעים לחומרת הגזירה שהיצר הרע מטיל על ילדים קטנים.

אבל, כאשר לא מתפעלים מ"פרעה", לא מתפעלים מ"הידידים הטובים", מהשכנה שגרה בבית הסמוך, הטוענת: כיצד הנך שולחת את בנך לחדר, לישיבה, ששם לומדים תורה, שהיא בת שלש וחצי אלפי שנים, תורה שניתנה במדבר שממה, בזמן שעדיין לא הי' "רדיו", "טלפון", ואפילו לא הי' "עיתון" בבוקר ל"מודה אני"...

בעבר – טוענת היא – הי' אפשר לחיות עם חינוך כזה. אבל עתה, בעמדנו ב"מאה העשרים" ("טווענטיעט סענטוריי"), לאחר שזכינו ל"קידמה" ו"תרבות" – אי אפשר להשאר "מיושנים".

יתירה מזו, לפעמים מתלבש "פרעה" בלבוש של קדושה, וטוען: הואיל ורצונך שבנך יתן ממון רב לצדקה בכלל ולישיבות בפרט, עליך להבטיח שיהי' "גביר", ולכן השליכי אותו אל נהר הפרנסה, עשי שיהי' כמו כל ה"דזשאַן'ס" וה"מייקל'ס", "אשר לא לה' המה", ואז תוכלי לקוות שיתן כסף עבור ישיבות וחדרים.

– לפועל אנו רואים שרק "פרעה" מתפרנס מזה. ואילו ליהודים אין מזה שום תועלת. –

יש לדעת את האמת, שגזירה זו באה מאותו "פרעה", אלא שבידעו שאם יבוא ויצווה לעשות עבירה, לא ישמעו לו, מתלבש הוא באיצטלא של משי ("א זיידענע זופעצע"), ואומר שיש לו ישיבה גדולה וזקוק לממון להחזקתה, ולכן יש למסור את הילדים ל"פאָבליק-סקול" ול"סאָנדע-סקול", ואז יהי' ביכלתו לבנות ישיבה גדולה עבור "מלאכים"...

להבחין מאיפה בא הטענה

כאשר מבחינים בעוד מועד שעצה זו באה מ"פרעה", מה"קלוגינקער" שאומר "הבה נתחכמה לו – פן ירבה", ממי שרוצה שלא ישאר שריד ופליט, ר"ל, מיהדות, מנשמות ישראל, ועי"ז גם מהגופים דישראל,

ומתמסרים בתוקף יהודי לבטל את הגזירה, מפסיקים לחפש "תכליתים" בגיל חמש שנים, שבע שנים, שלוש-עשרה שנים או שמונה-עשרה שנים, ועומדים מתוך אמונה ובטחון בהקב"ה,

כי "רבות מחשבות בלב איש" (כלומר שאינן מביאות תועלת, כיון שהן "רבות" ולא "יחיד", "יחידו של עולם"), "ועצת ה' היא תקום" ("היא" – לשון יחיד), כיון שהקב"ה הוא בעל-הבית לא רק בשמים אלא גם בארץ, במקום שבו נמצאת היא, עם בעלה וילדי,

הרי בידעה זאת – לא זו בלבד שאינה מתפעלת משכנתה, אלא אדרבה – היא פועלת על שכנתה, שגם היא תציל את ילדי "פרעה", וכך מעמידים עשרות אלפי ילדי

ישראל, שילכו לקראת משיח צדקנו, במהרה כימינו.

(י' שבט תשי"ח)

האחריות בעיקר על עקרת הבית

כשם שאז, בשעה שנפטרו מפרעה, בזמן משה רבינו ומרים, היתה שמחת הנשים גדולה הרבה יותר משמחת האנשים, כיון שגם את הגזירה "חיו" האמהות יותר מאשר האבות – כן הוא גם עתה, שהן גזירת פרעה, ובמילא גם השמחה שבאה כשנפטרים מהגזירה, מורגשים יותר אצל נשי ישראל.

בחלקו הגדול של היום – לא נמצא הבעל בבית, ואפילו בזמן שנמצא בבית – גם אז אינו מתמסר כל-כך לחינוך הילדים כמו האשה.

לאידך, האשה היהודי, היא זו שלוחמת בפרעה, מוסתר ככל שיהי, ובאיזו צורת "ידידות טובה" שיבוא אלי,

ואז מובטח שתנצח, ותביא לכך ש"ה" (תורה ויהדות) – "גאה גאה (וההיפך) סוס ורוכבו – רמה בים".

וענין זה נעשה בשמחה, בתופים ובמחולות, וכך עוברים לפרשת יתרו, פרשת קבלת התורה, כיון שיכולים לומר "בנינו ערבים בעדינו".

האמור לעיל הוא הוראה לכאור"א מישראל, שאין ממה לחשוש – לא מפרעה, לא מהנילוס ולא מהגזירות. אם רק הולכים בתוקף יהודי אמיתי – יכולים להימצא במצרים, ושיהי' שם פרעה מלך מצרים, עם כל הגזירות, ואעפ"כ אין זה שייך כלל לילדיו: הוא יוליך את ילדיו בדרך התורה, שהיא הדרך שתביא אותם אל החיים, לא רק חיים בעולם הבא אלא גם חיים בעולם הזה.

הוא יוליך את ילדיו בדרך שבה יוכלו לומר: "זה א-לי ואנוהו אלקי אבי וארוממנהו", הם ילכו באותה הדרך שבה הולכים הוריהם.

והרי זוהי הנחת האמיתית שיכולים לקבל מהילדים.

(י' שבט תשי"ח)

